ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Οι Συνεργάτες – Συγγραφείς του Τόμου
Πρόλογος

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: **Ο ΝΟΥΣ ΤΩΝ ΕΜΒΡΥΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΒΡΕΦΩΝ**

Σελ.

1. Πρόδρομοι της Προόδου της Σύγχρονης Αναπτυξιακής Ψυχολογίας 3-11
   Κουγιουμουτζάκης Γιάννης
2. Πώς και Γιατί Επικοινωνούν τα Βρέφη. 13-32
   Trevarthen Colwyn
3. Κίνητρα Γνώσης και Συνεργασίας στη Βρεφική Ηλικία. 33-48
   Trevarthen Colwyn
4. Ακούνε τα Ανθρώπινα Έμβρυα στη Μήτρα; 49-63
   DeCasper Anthony J.
5. Πώς Επηρεάζουν οι Προγεννητικές Ακουστικές Εμπειρίες τη Μεταγεννητική Αντίληψη; 65-70
   DeCasper Anthony J.
6. Μερικές Σκέψεις Γύρω από τις Έννοιες "Αρχικό" και "Πρωταρχικό" στην Ψυχολογία και στην Ψυχανάλυση. 71-74
   Τζαβάρας Θανάσης
7. Ψυχανάλυση και Μελέτη της Πρώιμης Ανάλυσης: Οι Έννοιες του "Συνανθρώπου" στον Freud και της Διυποκειμενικότητας στον Lacan. 75-82
   Τζαβάρα Ελένη
8. Διλήμματα που Θέτουν τα Ευρήματα Ερευνών με Νεογνά και Βρέφη στις Γενετικές Ψυχολογικές Θεωρίες 83-91
   Πανοπούλου - Μαράτου Όλγα
9. Φωνητικές Μιμήσεις στην Επικοινωνία Μητέρας - Βρέφους. 93-137
   Κουγιουμουτζάκης Γιάννης

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: **Ο ΝΟΥΣ ΤΩΝ ΝΗΠΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ**

10. Η Εννοιολογική Αλλαγή στην Παιδική Ηλικία 141-151
    Βοσνιάδου Στέλλα
11. Δημιουργικότητα και Φαντασία στην Προσχολική Ηλικία 153-159
    Νασιάκου Μαρία
12. Σχολική Ετοιμότητα: Ένα Τέστ - Μία Έρευνα. 161-170
    Γεωργίου - Νίλσεν Μυρτώ
13. Θεωρητικά Ζητήματα της Κατάκτησης της Γλώσσας από το Παιδί: Συμβολή Δεδομένων από την Ελληνική Γλώσσα 171-183
    Κατή Δήμητρα

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ: **ΚΛΙΝΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ**

14. Παρουσίαση Κλινικών Τύπων Διαταραχών στην Ανάγνωση και Αναφορά σε Σταθερές Παραμέτρους Αντίστοιχων Διαταραχών στη Γραφή.....187-190
Σαββάκη Μαρία

15. Πρώιμη Ανάπτυξη: Μια Νέα Προσέγγιση της Κλινικής Πράξης.....191-197
Χαρίτου-Φατούρου Μίκα

16. Παιδικός Αυτισμός: Αποτυχία Ανάπτυξης του Συμβολικού Παιχνιδιού;.....199-209
Παπούδη Δέσποινα

17. Σύγκριση των Διαδικασιών της Πρώιμης Γνωστικής Ανάπτυξης σε Παιδιά με Φυσιολογική Ανάπτυξη και σε Παιδιά με το Σύνδρομο Down.....211-223
Wishart Jennifer G.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τα τελευταία 20 περίπου χρόνια οι αναπτυξιακοί ψυχολόγοι έφεραν στο φώς ερευνητικά ευρήματα σχετικά με τις ικανότητες των εμβρύων, των νεογνών, των βρεφών, των νηπίων και των μικρών παιδιών, που διαλύουν μύθους και κοινωνικές προκαταλήψεις αιώνων, αμφισβητούν την ορθότητα των παραδοσιακών ψυχολογικών αναπτυξιακών θεωριών, συνιστούν μια εντελώς νέα πρόκληση για την επιστήμη, την κοινωνία και την επιστημολογία και αλλάζουν από αναγκαιότητα τους τρόπους έρευνας, θεωρητικής προσέγγισης, κοινωνικής πρόληψης, κλινικής παρέμβασης και εκπαιδευτικής πρακτικής. Αυτή τη σημαντική πρόοδο περιγράφουν και αναλύουν στο συλλογικό αυτό έργο 14 ξένοι και έλληνες ειδικοί επιστήμονες.

Το βιβλίο βασίζεται εν μέρει σε εργασίες που παρουσιάστηκαν στο Συμπόσιο Αναπτυξιακής Ψυχολογίας, που έλαβε χώρα στις 26 και 27 Απριλίου 1991 στο Ρέθυμνο και διοργανώθηκε από τον Τομέα Ψυχολογίας του Τμήματος Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης, με τίτλο: "Πρώιμη Ανάπτυξη: Σύγχρονες Θεωρίες και Ερευνητικά Ευρήματα". Γράφω εν μέρει γιατί οι ομιλητές μετά το Συμπόσιο δούλεψαν πάλι τα κείμενα που παρουσίασαν στο κοινό, ώστε ο αναγνώστης του βιβλίου να μπορεί εύκολα να συλλάβει τα ευρήματα, τις ερμηνείες, τις πιθανές συνέπειες τους σε πρακτικό, θεωρητικό και επιστημολογικό επίπεδο καθώς και τη σύγχρονη προβληματική αλλά και τις ενδιαφέρουσες διαφωνίες που παρατηρούνται στον παραγωγικό κλάδο της Αναπτυξιακής Ψυχολογίας την τελευταία δεκαετία του αιώνα. Οι ειδικοί στόχοι του βιβλίου είναι τέσσερις:

α) να δοθεί η δυνατότητα στους συναδέλφους Trevarthen Colwyn, DeCasper Anthony και Wishart Jennifer να εκθέσουν για πρώτη φορά στη χώρα μας τις πρωτοποριακές αναπτυξιακές θεωρίες και έρευνές τους, ο πρώτος για το **διυποκειμενικό νου** των νεογνών και των βρεφών, ο δεύτερος για τις **ακουστικές ικανότητες των εμβρύων** και η τρίτη για τη γνωστική ανάπτυξη των βρεφών με το **σύνδρομο Down,**

β) να δοθεί η δυνατότητα στους Έλληνες συναδέλφους που ασχολούνται με κρίσιμες πλευρές της ψυχολογικής ανάπτυξης των πρώτων χρόνων να παρουσιάσουν τις ερευνητικές και θεωρητικές εργασίες τους,

γ) να παρουσιαστούν ταυτόχρονα οι **διαφορετικές** ερευνητικές προσεγγίσεις, θεωρητικές αναλύσεις και κλινικές παρεμβάσεις σε κρίσιμα για τα παιδιά, την επιστήμη και την κοινωνία αναπτυξιακά, κλινικά και εκπαιδευτικά θέματα και

δ) να σκεφτούμε από κοινού τις συνέπειες που έχει και θα έχει η σύγχρονη πρόοδος της Αναπτυξιακής Ψυχολογίας στην ερευνητική, εκπαιδευτική, κλι-

νική και θεωρητική εργασία μας.

Το βιβλίο αποτελείται από τρία μέρη. Στο Πρώτο Μέρος παρουσιάζονται εννιά άρθρα που εστιάζονται στην ψυχολογική ανάπτυξη των εμβρύων, των νεογνών και των βρεφών. Στο Δεύτερο Μέρος παρουσιάζονται τέσσερα άρθρα που επικεντρώνονται σε κρίσιμα φαινόμενα της νηπιακής και της πρώτης παιδικής ηλικίας. Στο Τρίτο Μέρος παρουσιάζονται τέσσερα άρθρα που εξετάζουν, από μια αναπτυξιακή προοπτική, κρίσιμα και πολύ λεπτά κλινικά προβλήματα.

Το Πρώτο Μέρος αρχίζει με ένα πολύ σύντομο κείμενο του συγγραφέα πάνω στις μορφές υποτίμησης του βρεφικού νού από τις παραδοσιακές θεωρίες και κλείνει με μια σύντομη αναφορά στους ξεχασμένους προδρόμους της προόδου της σύγχρονης Αναπτυξιακής Ψυχολογίας. Στη συνέχεια ακολουθούν δυο άρθρα του **Colwyn Trevarthen** (Τρεβάρθεν), ο οποίος εκθέτει αφενός τα αποτελέσματα των πολύχρονων ερευνών του που είχαν ως στόχο τους τρόπους επικοινωνίας βρεφών και μητέρων και αφετέρου τα βασικότερα σημεία της νέας αναπτυξιακής θεωρίας του για την ψυχολογική ανάπτυξη του ανθρώπου - ανάπτυξη που συμβαίνει γιατί το έμφυτο δυναμικό του νου σμίγει με και ανατρέφεται από άλλους ανθρώπους. Η θεωρία του για τον **εξαρχής διυποκειμενικό νου** του ανθρώπου είναι μια από τις ελάχιστες θεωρίες που σήμερα παρουσιάζονται παράλληλα και σε αντιπαράθεση με τις θεωρίες του Freud και του Piaget (Rogoff, 1990)*, θεωρία που έχει επιδράσει στον τρόπο σκέψης πολλών κοινωνικών επιστημόνων με τους νέους δρόμους κατανόησης της ανθρώπινης ανάπτυξης που προτείνει**. Στη συνέχεια ακολουθούν δυο άρθρα του **Anthony DeCasper** ο οποίος περιγράφει τα προκλητικά αποτελέσματα των πρωτοποριακών ερευνών του πάνω στις προγεννητικές ακουστικές εμπειρίες των **εμβρύων** τους τελευταίους μήνες της εγκυμοσύνης και τις ακουστικές προτιμήσεις των νεογνών. Τα ευρήματα του DeCasper προκαλούν άμεσα όλες τις παραδοσιακές θεωρίες της Αναπτυξιακής Ψυχολογίας. Χωρίς αμφιβολία ο πρωτοπόρος συνάδελφος άνοιξε νέους δρόμους στο ερευνητικό πεδίο της ανάπτυξης του ανθρώπινου νου κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης.

Οι εργασίες των Trevarthen και DeCasper παρουσιάζονται μέσα από αυτό το βιβλίο για πρώτη φορά στο ελληνικό επιστημονικό κοινό. Είχαν την καλή τύχη να μεταφραστούν από τη συνάδελφο Μαρία Σόλμαν, η οποία απέδωσε εξαίρετα όχι μόνο το λόγο αλλά νομίζω και το ύφος των συγγραφέων.

Στο άρθρο που ακολουθεί ο **Θανάσης Τζαβάρας**, με ενα σύντομο, ουσιαστι-

* Rogoff B. (1990). Apprenticeship in Thinking. Cognitive Development in Social Context. Oxford. Oxford University Press.

** Ο Καθηγητής Trevarthen δίδαξε Αναπτυξιακή Ψυχολογία στους φοιτητές του Τμήματος Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών και του Τμήματος Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, το εαρινό εξάμηνο 1990-1991.

κό, προκλητικό για όλους τους αναπτυξιακούς/εξελικτικούς/γενετικούς ψυχολόγους και ψυχαναλυτές, επιστημολογικό λόγο, θίγει χωρίς περιστροφές το πρόβλημα των εννοιών "αρχικό" και "πρωταρχικό" στην Ψυχολογία και την Ψυχανάλυση – κείμενο που νομίζω ότι αγγίζει την πηγή των θεωρητικών διαφωνιών αλλά και στις ρίζες της προόδου της σύγχρονης Αναπτυξιακής Ψυχολογίας. Στο επόμενο, μεστό νοήματος άρθρο, η **Ελένη Τζαβάρα** παρουσιάζει δυο εξαιρετικά ενδιαφέρουσες ψυχαναλυτικές θέσεις – τη θέση του Freud για τις σχέσεις βρέφους - συνανθρώπου και τη θέση του Lacan για τη διυποκειμενικότητα βρέφους-μητέρας. Αν και υπάρχουν διαφορές στους τρόπους θεώρησης της έννοιας της διυποκειμενικότητας όπως ορίζεται από τον Trevarthen και τον Lacan, αυτές ακριβώς οι διαφορές γίνονται αιτία και γέφυρα του διαλόγου που σίγουρα θα προκαλέσει το άρθρο της συναδέλφου. Ακολουθεί ένα άρθρο της **Όλγας Πανοπούλου - Μαράτου**, η οποία μετά από μια ενδιαφέρουσα ιστορική αναδρομή πάνω στις αναπτυξιακές έρευνες προχωρεί και δείχνει, ότι οι ψυχαναλυτικές θεωρίες εμπεριέχουν την έννοια της διυποκειμενικότητας, μέσα βέβαια από το δικό τους πρίσμα θεώρησης. Το άρθρο κλείνει με πέντε ερωτήματα - διλήμματα που θέτουν τα σύγχρονα ερευνητικά δεδομένα στη θεωρία του Piaget και σε ορισμένα ψυχαναλυτικά ρεύματα. Το κείμενο προκαλεί όλους μας να σκεφτούμε το νόημα των σύγχρονων ευρημάτων, να σκεφτούμε πριν αναθεωρήσουμε βασικές θέσεις των γενετικών θεωριών. Είναι ένα ζωντανό κείμενο που επικεντρώνεται στο σταυροδρόμι της αναπόφευκτης σύγκρουσης των καθιερωμένων με τις σύγχρονες αναπτυξιακές θεωρίες, σταυροδρόμι δημιουργικής, κοινής απορίας που δε γίνεται να μη το διαβούμε πριν ο καθένας ακολουθήσει το δρόμο του. Το Πρώτο Μέρος τελειώνει με ένα άρθρο του συγγραφέα στο οποίο παρουσιάζονται τα αποτελέσματα μιας μελέτης πάνω στα φαινόμενα της φωνητικής μίμησης που εμφανίζονται στη φυσική επικοινωνία βρέφους - μητέρας κατά τη διάρκεια του πρώτου εξαμήνου. Στη συνέχεια του άρθρου γίνεται μια προσπάθεια να απαντηθεί το ερώτημα αν τα ευρήματα μπορούν να ερμηνευτούν από την ηθολογική, την μπηχεβιοριστική, την ψυχαναλυτική και την πιαζεϊκή θεωρία – ακριβώς στο σταυροδρόμι. Οι θεωρίες αυτές, για συγκεκριμένους λόγους η καθεμιά, δεν μπορούν να ερμηνεύσουν τα ευρήματα.

Το Δεύτερο Μέρος του βιβλίου αρχίζει με ένα κείμενο της **Στέλλας Βοσνιάδου**, η οποία εξετάζει τις διαισθητικές θεωρίες που αναπτύσσουν τα νήπια και τα παιδιά για τα χαρακτηριστικά της γης, του ήλιου, της σελήνης κλπ. Στο άρθρο περιγράφονται τα αποτελέσματα μιας πρωτοποριακής σειράς μελετών που έκανε η συγγραφέας στις ΗΠΑ, στα νησιά Σαμόα, στην Ινδία και στην Ελλάδα. Τα παιδιά από τα νηπιακά ήδη χρόνια οικοδομούν θεωρίες ("οντολογικές και επιστημολογικές πεποιθήσεις") και ως εμπειρικοί αστρονόμοι ερμηνεύουν το σχήμα, την κίνηση κ.λ.π. των άστρων, των πλανητών και των δορυφόρων. Είναι ένα κείμενο εξαιρετικά χρήσιμο για τους ψυχολόγους, τους εκ-

παιδευτικούς, τους γονείς και προκλητικό για τους φιλοσόφους της επιστήμης. Δεν αποκλείεται αύριο που οι τελευταίοι θα σκύψουν σοβαρά σε ψυχολογικές έρευνες όπως αυτή της Βοσνιάδου, να βοηθηθούν και από τη νηπιακή σκέψη, για να κατανοήσουν καλύτερα το πέρασμα από την διαισθητική στην επιστημονική σκέψη, χωρίς αυτό απαραίτητα να σημαίνει ότι η τελευταία είναι "αμόλυντη" από την πρώτη. Η **Μαρία Νασιάκου** στο άρθρο που ακολουθεί ασχολείται με τη δημιουργικότητα και τη φαντασία στη νηπιακή ηλικία. Το μεστό, "δημιουργικό" και ελπιδοφόρο αυτό κείμενο αναλύει από μια γνωστική και ψυχαναλυτική σκοπιά τη δημιουργικότητα και τη φαντασία των νηπίων που, με τη μορφή της μη τυποποιημένης, φρέσκιας σκέψης, υποστηρίζεται ότι δεν είναι προνόμιο ολίγων εκλεκτών αλλά κοινές ανθρώπινες ιδιότητες, αρκεί, όπως τονίζει η συγγραφέας, να τις τροφοδοτήσει το περιβάλλον. "Όταν όμως η ψυχολογία... απέκτησε φαντασία, οι ψυχολόγοι άρχισαν να διερευνούν με ιδιαίτερη προσοχή το θέμα" γράφει η Νασιάκου, η οποία συμπυκνώνει τα αποτελέσματα και τις εφαρμογές των σχετικών ψυχολογικών μελετών και μας προκαλεί να σκεφτούμε πολύ σοβαρά αλλά και με φαντασία τις δημιουργικές ικανότητες των μικρών παιδιών από μια κλινική, εκπαιδευτική, θεωρητική και ερευνητική σκοπιά. Είναι ένα κείμενο που νομίζω θα συζητηθεί πολύ. Στο επόμενο άρθρο η **Μυρτώ Γεωργίου-Νίλσεν** αναλύει θεωρητικά το οξύ πρόβλημα της σχολικής ετοιμότητας και στη συνέχεια εκθέτει τα αποτελέσματα μιας έρευνας που έγινε στη χώρα μας, μέσω της χορήγησης ενός επιλεγμένου τεστ σχολικής ετοιμότητας που είχε επιτυχία εφαρμογής στη Σουηδία. Παρόλο που η έρευνα δεν συνεχίστηκε, τα αποτελέσματα προσφέρουν μια ευκαιρία για συζήτηση με εκείνους που υποστηρίζουν την είσοδο στο σχολείο παιδιών ηλικίας 5,5 χρόνων. Το Δεύτερο Μέρος κλείνει με ένα κείμενο της **Δήμητρας Κατή**, η οποία συζητά το νόημα ερευνητικών δεδομένων από τη γλωσσική ανάπτυξη νηπίων ηλικίας 2,6 έως 4 ετών. Είναι εξαιρετικά σημαντικό το γεγονός ότι το δείγμα της συναδέλφου ήταν ελληνικό. Έχουμε έτσι την ευκαιρία να μελετήσουμε στο κείμενο της Κατή την υποκείμενη γλωσσική γνώση και έμμεσα να συμπεράνουμε τις διαδικασίες απόκτησης αυτής της γνώσης των νηπίων, μέσα από μια πολύ διαφωτιστική ανάλυση των γραμματικών λαθών με ρήματα και ουσιαστικά.

Το Τρίτο Μέρος του βιβλίου ανοίγει με ένα πολύ μεστό κείμενο της **Μαρίας Σαββάκη** που μας φέρνει στο λεπτό χώρο της κλινικής παρέμβασης. Η συγγραφέας, με τον εμβριθή λόγο της, μας δείχνει τις αντιστοιχίες που παρατηρούνται στις διαταραχές της ανάγνωσης και της γραφής – αντιστοιχίες ανιχνεύσιμες και εξαιρετικά χρήσιμες στη διάγνωση και την παρέμβαση. Αν λάβει κανείς υπόψη του το τι "κυκλοφορεί" στη χώρα μας για τη διάγνωση και τη θεραπεία της περίφημης όσο και ασαφούς "νόσου" που ονομάζεται "δυσλεξία", το άρθρο της Σαββάκη προσφέρει με την προβληματική του ευκαιρίες για ένα γόνιμο διάλογο με τους αναπτυξιακούς ψυχολόγους, τους εκπαιδευτικούς και τους

κλινικούς ψυχολόγους, άλλες ειδικότητες και φυσικά τους γονείς. Η **Μίκα Χαρίτου-Φατούρου** ήρθε στο Συμπόσιο αποφασισμένη να προκαλέσει άμεσα εκείνους τους κλινικούς ψυχολόγους που βλέπουν μόνο τις διαφορές και αγνοούν τις ομοιότητες των ψυχοδυναμικών και συμπεριφορικών ψυχοθεραπειών. Η πρόκληση αντανακλάται ατόφια στο άρθρο της. Περιγράφοντας την περίπτωση του Μιχάλη Κ., ανιχνεύει πρώιμα βιώματα του "εκεί και τότε" και φτάνει σε μια ερμηνεία ψυχοδυναμική ως προς την επίδραση των ασυνείδητων εμπειριών της πρώιμης παιδικής ηλικίας και παράλληλα μαθησιακή ως προς το περιεχόμενό τους. Παρόλο που ορισμένοι συνάδελφοι, της μιας ή της άλλης σχολής σκέψης, ίσως έχουν αντιρρήσεις ως προς το "ερμηνεία ψυχοδυναμική και μαθησιακή", γεγονός είναι ότι η συγγραφέας μας προτείνει κάτι νέο, μια θέση που δε σκοποθετεί άρον-άρον τη δικαίωση της μιας ή της άλλης θεωρίας, αλλά την αξιοπιστία συγκεκριμένων εύκαμπτων υποθέσεων, σε συγκεκριμένα άτομα, με συγκεκριμένα νηπιακά και παιδικά βιώματα. Το επόμενο άρθρο επικεντρώνεται στο προκλητικό πρόβλημα του αυτισμού. Μια πρώην φοιτήτρια του Τμήματός μας και τώρα ερευνήτρια υπό την εποπτεία του Trevarthen, η **Δέσποινα Παπούδη**, στο πολύ ενδιαφέρον κείμενό της περιγράφει τα κρίσιμα προβλήματα των ορισμών και της διάγνωσης του αυτισμού. Στη συνέχεια θέτει το πρόβλημα του τρόπου επικοινωνίας των αυτιστικών βρεφών και νηπίων με τις μητέρες τους και το κρίσιμο ερώτημα αν παίζουν συμβολικά παιχνίδια. Προσεγγίζει με προσοχή και κάποια αμφιβολία τις σχετικές θεωρίες και έρευνες. Διαπιστώνει συγκεκριμένα και κρίσιμα ερευνητικά κενά, τα οποία προσπαθεί να καλύψει με την έρευνά της, η οποία εμπνέεται από τη θεωρία του Trevarthen. Περιμένοντας τα αποτελέσματα της διδακτορικής διατριβής της Παπούδη ελπίζουμε σε ορισμένα κρίσιμα ευρήματα που θα μας βοηθήσουν να αντιμετωπίσουμε από πιο νωρίς και πιο αποτελεσματικά το πρόβλημα του αυτισμού. Το Τρίτο Μέρος αλλά και το βιβλίο, κλείνει με το άρθρο μιας πολύ έμπειρης ερευνήτριας, της **Jennifer Wishart,** η οποία έχει κάνει και συνεχίζει να κάνει έρευνα που έχει ως στόχο τη γνωστική ανάπτυξη των παιδιών με το σύνδρομο Down. Οι έρευνές της είναι πρωτοποριακές και αποκαλυπτικές και παρουσιάζονται για πρώτη φορά στην ελληνική επιστημονική κοινότητα μέσα από αυτό το βιβλίο. Στο πολύ ζωντανό κείμενό της περιγράφει σύντομα το σύνδρομο, τα προβλήματα των προγραμμάτων παρέμβασης και τις μελέτες της πάνω στην ανάπτυξη της έννοιας του αντικειμένου με φυσιολογικά βρέφη και βρέφη με το σύνδρομο Down. Τα ευρήματα δεν ήταν αναμενόμενα, ειδικά εκείνο της πρώιμης ικανότητας των βρεφών με το σύνδρομο Down που πέτυχαν σε πολλά από τα έργα που αναλογούν στη χρονολογική ηλικία των φυσιολογικών βρεφών, "ορισμένα μάλιστα πέτυχαν έργα νωρίτερα από ό,τι τα μη καθυστερημένα παιδιά της ομάδας ελέγχου". Όμως κάτι εμποδίζει τα βρέφη με το σύνδρομο στην παγίωση και στην ανάπτυξη αυτής της ικανότητας. Στο κείμενό της η Wishart ερμηνεύει τα ευρήματα, εμπνέει τους ερευνητές, έχει άποψη για

τα προγράμματα παρέμβασης, τα οποία αν δε λάβουν υπόψη τους τις διαφορές στη γνωστική ανάπτυξη των δυο ομάδων βρεφών, τότε μειώνουν τις πιθανότητες εκμετάλλευσης του γνωστικού δυναμικού των παιδιών με το σύνδρομο Down.

Στο σημείο αυτό θέλω να ευχαριστήσω θερμά:

– τους συναδέλφους από το εξωτερικό και από τη χώρα μας που έλαβαν μέρος ως ομιλητές στο Συμπόσιο και που η συλλογή των εργασιών τους κάνει δυνατή την έκδοση αυτού του βιβλίου,

– τους συναδέλφους του Τομέα Ψυχολογίας και τους συναδέλφους του Τμήματος Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κρήτης που υποστήριξαν την προσπάθεια και με την παρουσία τους τίμησαν τις εργασίες του Συμποσίου,

– τη Γραμματεία και τους φοιτητές και φοιτήτριες του Τμήματος, που οι οργανωτικές τους ικανότητες έλυσαν όλα τα πρακτικά προβλήματα του Συμποσίου,

– τον ζωγράφο Αριστόδημο Παπαδάκη που δημιούργησε ειδικά για το βιβλίο τον πίνακα του εξωφύλλου,

– τη Διοίκηση του Πανεπιστημίου Κρήτης για την οικονομική ενίσχυση του Συμποσίου και για την ενίσχυση της έκδοσης του τόμου αυτού,

– τις ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ που με τόση προθυμία ανέλαβαν την έκδοση του βιβλίου, και ειδικά τις κυρίες Διονυσία Δασκάλου και Άλκη Χατζηνικολάου για την παραγωγική συνεργασία μας,

– την ΤΥΠΟΚΡΕΤΑ και τους ανθρώπους της για την ποιοτική εργασία τους και την πολύ καλή συνεργασία μας.

Γιάννης Κουγιουμουτζάκης

6 Φεβρουαρίου 1992

Ηράκλειο, Κρήτης